

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

LAHN VE TASHİH LİTERATÜRÜYLE İLGİLİ ESERLERİN TEŞEKKÜLÜ VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ

FORMATION OF WORKS RELATED TO LAHN AND TASHİH LITERATURE AND
THEIR PLACE IN THE ARABIC LANGUAGE

Ali SEVDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
alisevdi1984@hotmail.com orcid.org/0000-0002-1951-7232

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7513446>

Geliş Tarihi / Received: 15 Ekim 2022 / 15 October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 06 Aralık 2022 / 06 December 2022

Yayın Tarihi / Published: 20 Ocak 2023 / 20 January 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak – Bahar 2023/ January-Spring 2023

Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 211-237.

Cite as / Atıf: Sevdı, Ali. "Lahn ve Tashih Literatürüyle İlgili Eserlerin Teşekkülü ve Arap Dilindeki Yeri" [Formation of Works Related to Lahn and Tashih Literature and Their Place in the Arabic Language]. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International Journal of Islamic Studies, 9/1 (Ocak/January 2023), 211-237.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OpenAIRE TRIZIN OPEN ACCESS

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Dil, sosyal bir varlık olan insanın iletişim kurmak için kullandığı etkili ve aktif bir araç olup yaşam koşullarına paralel olarak tabii değişimlere uğramaktadır. Bu doğal değişim, özünde büyük bir sorun içermemekle birlikte, geçmişleriyle bağlarını korumaya özen gösteren halklar, önceki nesillerin kullandığı dili muhafaza etmek bağlamında gayret etmişlerdir. Bu çaba bütün halklar tarafından gösterilmiş olmakla birlikte özellikle vahiy ve din dili Arapça'nın orijinalliğinden uzaklaşması temel kaynakların yanlış yorumlamasını tehdit ettiğinden özelde Araplar, genelde ise Müslümanlar için ayrı bir önem arz etmiştir. Câhiliye döneminde hâkim olan saf Arapça etkisiyle dil genel anlamda doğru kullanılırken, Arapların fetihlerle birlikte birçok farklı kültürle temasa geçmesiyle dilde bazı hatalı söylem ve kullanımlar ortaya çıkmıştır. Bunun bir yansıması olarak dilin tahrif ve tahribatına karşı öncelikle Arap dil bilimcileri tarafından gramer kuralları tespit edilerek dilde yapılan yanlış kullanım ve hatalar ciddi anlamda önlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmalardan biri de yanlış kullanımları ortaya çıkarmayı, doğru kullanımları tespit ederek toplumda yer edinmeyi amaçlayan lahn ve tashih literatürüyle ilgili atılan adımlardır. Dil çalışmaları, bir taraftan dil bilgisi ve sözlükle ilgili materyallerin toplanması ve kaydedilmesi şeklinde devam ederken, diğer taraftan da bazı dilbilimciler, lahn faktörünün dil üzerindeki etkisi ve tahribatını dikkate alarak dil hatalarını önlemek ve insanların yanlış kullanımlarının gerçekliğini göstermek gayesiyle eserler telif etmiş ve bu çalışmalarlarıyla dilsel faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır. Bu ilmî telif hareketi, ikinci asrın sonlarına doğru Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (öl. 189/805) öncülüğüyle başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Söz konusu eserler, hataları tespit ve tashih etme yönüyle dili tashif, tahrif ve lahn gibi olumsuzluklara karşı korumasında ve fasih Arapçanın muhafazasında etkin rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra zengin içeriğiyle de araştırmacıların ve ilim ehlinin mercileri olup gramer, lügat ve mu'cem gibi çalışmalara kaynaklık etmişlerdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, lahn ve tashih literatürüyle ilgili eserlerin teşekkülü ve Arap dilindeki yerini tarama yoluyla ortaya koymaktır. Çalışma nitel araştırma olarak planlanmış, veriler doküman incelemesiyle toplanmış ve betimsel analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Grameri, Lahn, Tashih, Hata.

Abstract

Language is the most effective and active tool used by human beings, who are social beings, to communicate, and it undergoes natural changes in parallel with living conditions. Although this natural change does not contain any major problems in its essence, the peoples, who take care to preserve their ties with their past, have endeavored to preserve the language used by previous generations. Although this effort has been shown by all peoples, it has a special importance for Arabs in particular and Muslims in general, as the fact that Arabic, the language of revelation and religion, has moved away from its originality threatens the misinterpretation of basic sources. While the language phenomenon was used correctly in general with the influence of pure Arabic that was dominant in the period of ignorance, some erroneous discourses and usages in the language emerged as the Arabs came into contact with many different cultures with the conquests. As a reflection of this, grammatical rules have been determined by Arabic linguists against the falsification and destruction of the language, and the misuse and mistakes made in the language have been tried to be seriously prevented. One of the studies carried out for this purpose is to reveal the studies on the lahn and proofreading literature, which aims to reveal the wrong uses, to determine the correct uses and to gain a place in the society. While language studies continue in the form of collecting and recording materials related to grammar and dictionary, on the other hand, some linguists, taking into account the effect and destruction of the lahn factor on the language, have written works in order to prevent language mistakes and show the reality of people's misuse, and with these studies, linguistic studies have been carried out. contributed to their activities. This scientific copyright movement, towards the end of the second century, Ali b. It started with the leadership of Hamza al-Kisâî (d. 189/805) and has continued until today. These works have played an active role in the protection of the language against negativities such as correction, falsification and lahn in terms of detecting and correcting errors, and in the preservation of correct Arabic. In addition, with their rich content, they are the basis of researchers and scholars, and they

have been the source of studies such as grammar, lexicon and mu'cem. In this context, the aim of the study is to reveal the formation of the works related to the lahn and proofreading literature and their place in the Arabic language through scanning. The study was planned as a qualitative research, the data were collected by document analysis and descriptive analysis was made.

Keywords: Arabic Language, Arabic Grammar, Lahn, Correction, Error.

Extended Abstract

Language is the most effective and active tool used by human beings, who are social beings, to communicate, and it undergoes natural changes in parallel with living conditions. Although this natural change does not contain any major problems in its essence, the peoples, who take care to preserve their ties with their past, have endeavored to preserve the language used by previous generations. Although this effort has been shown by all peoples, it has a special importance for Arabs in particular and Muslims in general, as the fact that Arabic, the language of revelation and religion, has moved away from its originality threatens the misinterpretation of basic sources. While the language phenomenon was used correctly in general with the influence of pure Arabic that was dominant in the period of ignorance, some erroneous discourses and usages in the language emerged as the Arabs came into contact with many different cultures with the conquests. As a reflection of this, grammatical rules have been determined by Arabic linguists against the falsification and destruction of the language, and the misuse and mistakes made in the language have been tried to be seriously prevented. One of the studies carried out for this purpose is to reveal the studies on the lahn and proofreading literature, which aims to reveal the wrong uses, to determine the correct uses and to gain a place in the society. While language studies continue in the form of collecting and recording materials related to grammar and dictionary, on the other hand, some linguists, taking into account the effect and destruction of the lahn factor on the language, have written works in order to prevent language mistakes and show the reality of people's misuse, and with these studies, linguistic studies have been carried out. contributed to their activities. This scientific copyright movement, towards the end of the second century, Ali b. It started with the leadership of Hamza al-Kisâî (d. 189/805) and has continued until today. These works have played an active role in the protection of the language against negativities such as correction, falsification and lahn in terms of detecting and correcting errors, and in the preservation of correct Arabic. In addition, with their rich content, they are the basis of researchers and scholars, and they have been the source of studies such as grammar, lexicon and mu'cem. These works, which are as valuable as the works of language and literature, help writers, speakers, journalists and orators develop their language proficiency, speak with sound and correct words and expressions, and whose profession is largely based on language, with their mission and vision such as identifying, dissecting and correcting the tomb. for some reason, it helped them to avoid linguistic mistakes they made and continues to do so. As a matter of fact, those who put forward studies on the lahn and proofreading literature in the modern period are the works that benefited them and became a role model for them. Because, when examined in terms of content, almost all of these works have often pointed to the efforts and contributions of the authors in this field, and they have benefited from these works in the detection and correction of common mistakes. When the works on lahn in the classical period are examined as a method, it is seen that different approaches are exhibited in terms of both content and presentation. When the studies in question are examined in the light of the compiled and presented examples, some of them are copyrighted within a certain method, while a clear method does not appear in some of them. As in many branches of science and as mentioned in the previous lines, it is seen that the copyright and systematization of works related to misuse of language are not immediate, but go through a certain process and stage. When we look at the first works in the related field, it is seen that the subjects are not ordered from easy to difficult in a way that appeals to the perception of the person in the learning process; It is noticed that the information is generally scattered and not based on a certain formation and composition. It is

clearly understood that there is no method followed in conveying the subject in such works and that the author deals with words and expressions in an irregular way. In this respect, it makes it difficult to reach the content of the work and to visualize and visualize the information. The common aspect of the works in this section is that they usually deal with the subject on a word-by-word basis. The authors of the related works stated that they generally examined either the usages they witnessed or the sarcophagus samples they compiled from written documents and texts. In this context, the aim of the study is to reveal the formation of the works related to the lahn and proofreading literature and their place in the Arabic language through scanning. The study was planned as a qualitative research, the data were collected by document analysis and descriptive analysis was made.

Giriş

Dil, toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan, geçmişin bilgi birikimini gelecek nesillere aktaran, üzerinde yaşanılan toprak parçasını vatan kılan maddî ve manevî en önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda, “Dilini koruyan, geleceğini korur” sloganı ile “Dilini kaybeden biri, özünü, milliyetini kaybeder” Kırım atasözünün de atıfta bulunduğu gibi dillerin korunması milletler için hayati önem taşımaktadır.¹ Dili koruma gereksinimi gerek kullanıcılarının azınlıkta olduğu gerekse yüz milyonlarca kullanıcısı olan diller için de aynı şekilde önemli ve gereklidir. Çünkü hiçbir dil, - geniş bir kitleye sahip ve küresel bazda en çok konuşulan ve yaygın popüler diller dâhi- lahn açısından tamamen güvende değildir. Bu anlamda takriben her milletin kendi dilini korumaya çalışması doğal ve beklenen bir davranıştır. Dilin bu gibi ayırıcı özelliklerinden dolayı onun orijinalliğinden ve özgünlüğünden uzaklaştırıp tahrip olmasına neden olan lahna/hatalı kullanmaya karşı onu muhafaza etmenin geçerli ve mantıklı arayışları her zaman olmuştur.

Dil kendi arasında اللغة المنطوقة /konuşma dili ve اللغة الإشارة / işaret dili olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem hakkında zikredilen “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi”² anlamlı âyet ise Cenâb-ı Hakk’ın konuşma gibi bir nimeti –başkalarına olmaksızın- insana lütfettiğine işarettir. Bu bağlamda ... قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي³ “Mûsâ “Rabbim!” dedi, “Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar”³ buyurulmuştur. Bu âyet-i kerimede Hz. Mûsâ’nın hayatından kesitler verilerek onun, görevinin ağırlığından ve dilinin peltekliliğinden sıkıntı yaşadığına dikkat çekilmektedir. Bu sırada Onun, kendisinden daha iyi ve fasih konuşan kardeşi Harun’u kendisine bir yardımcı kılması için Rabbine duasında, dilin önemine zımnen vurgu yapılır, diğer taraftan da duygu ve düşünceler aktarılırken açık seçik ve dilin doğru bir şekilde kullanılmasına atıfta bulunduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. İnsanın en önemli âlemler-i farikası olan dil nimetinin farkında olup da onu etkili, güzel ve fasih bir şekilde icra etmek, bireyin en yüksek seviyelere çıkmasına vesile olduğu gibi aynı zamanda kendisine farklı olanakları da sağladığı tartışılmaz bir gerçektir.

Küreselleşen dünyada birçok farklı dilde olduğu gibi Arapça da gerek olumlu gerekse olumsuz birçok faktörden etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. Bunlardan biri de Arapça’da الاحتكاك kavramıyla ifade edilen farklı dillerle iletişim etkenidir. Bu da Arapça’ya birçok yeni ifade ve kelimenin girmesine yol açmakla birlikte onda birçok sözcüğün yok olmasına da neden olmaktadır.⁴ Bunun yanı sıra dilde

¹ Sırrı Er, *Etkili ve Güzel Konuşma Sanatı* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2010), 11.

² el-Bakara 2/31.

³ Tâhâ 20/25-28.

⁴ Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019, 24; a.mlf. *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -*

lahn ve benzeri olumsuz etkenlerin yayılmasını tetikleyen birçok sosyal neden de bulunmaktadır. Bilindiği gibi vahye, Hz. Peygamber'in hadislerine ve İslâmî ilimlere ulaşmada anahtar vazifesini gören yegâne dil Arapçadır. Bu anlamda İslâmiyet'in kutsal değerlerinin taşıyıcısı ve İslâm dininin kaynaklarına ulaşmanın tek aracı olan Arap dilini lahn denilen dilsel hatalardan koruması için gerek Arap âleminde gerekse dünyanın farklı yerlerinde ekiplerin çabaladıkları ve bir gayret içinde oldukları müşahede edilmektedir. Daha sonraki satırlarda da işaret edileceği gibi lahn olgusuna karşı model alınabilecek ideal bir dil vardır. O da dilsel kaynağı eski Arap şiiri, hitâbe, eyyâmu'l-Arab, emsâl, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflere dayandığı ve içinde barındırdığı en güzel kelime ve dilsel yapısıyla اللغة الفصحى /fasih dil modelidir.

Dilsel hatalar fasih Arapça esas alınarak yeniden düzeltilmeye çalışılmıştır. Fakat Arapça'ya birçok yabancı kelime, kavram ve ifadelerin girmesi fasih dili, diğerinden ayırt etmeyi ve tanımayı zorlaştırdığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Arap dil uzmanları tarafından fasih Arapçanın teşhisiyle dilde yapılan hataların tespiti ve düzeltilmesi hususunda başvurulacak kurallar ve yasalar oluşturulmuştur. Onlardan biri de bu hususta telif edilen eserlerdir. Bu çerçevede ilgili çalışmada lahn ve tashih konulu eserlerin teşekkülü ve Arap dilindeki yeri irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Arapça bir kelime olan “اللَّحْنُ” kelimesi epistemolojik cihetiyle، لَحْنٌ يَلْحَنُ kökünden mastardır. Morfolojik cihetiyle çoğulu اللَّحْنُ ve لِحُونٌ iken ism-i fâili لَحِنٌ ve mübalâğa ism-i fâilleri ise لَحْنَةٌ، لِحَانٌ لِحَانَةٌ şeklinde gelmektedir.⁵

Lahn kelimesi, leksik anlamıyla zengin bir kavramsal çerçeveye sahip bir sözcük olup çeşitli anlamlara gelmektedir. Sözlük cihetiyle İbn Berrî el-Makdisî'nin (öl. 582/1187) lahn kavramının, irapta hata yapmak, dil (lehçe, şîve), nağme/şarkı, zekâ/kavrayış, imâlî konuşma (tevriye) ve anlam/muhtevâ gibi manalara geldiğini ifade etmesinin⁶ yanı sıra Ebü'l-Fazl el-Meydânî'nin (öl. 518/1124) söz konusu kavramının, ses, anlayış, söz anlamı, sözü düşürmek, dil ve ima gibi anlamları içerdiğini iddia etmesi, bunu teyit etmektedir.⁷

Literal anlamıyla lahn, fasih lehçeden ayrılma ve doğruyu terk etmek anlamında olup konuşmada ve okumada her türlü dilsel hatayı ifade etmek için kullanılan muvelled

Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

⁵ Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, “l-h-n”, *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle li't-Tiba'a ven-Neşr, 1426/2005), 1230. Ayrıca detaylı bir şekilde bk. Ali Sevdî, “Arap Dili Literatüründe Lahn Olgusunun Tespit ve Tashihinde Kullanılan Kaynaklar”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 360-364.

⁶ Ebu'l-Fazl Cemaluddîn İbn Manzûr el-Enşârî, “l-h-n”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1444/2009), 13/381.

⁶ Muhammed 47/30.

⁷ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *es-Sâmî fi'l-esâmî*, nşr. Muhammed Mûsâ Hindâvî (Kahire: y.y. 1997), 326.

(sonradan icat edilmiş) bir terimdir. Nitekim bu bu terim, dilbilimcilerin ‘acem denilen yabancıların dillinde telaffuzdaki sapmayı fark etmelerine paralel olarak ortaya çıktığı çok kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda ezdâd kelimelerden olan lahn kavramı literatürde الخطأ / el-Hata’, الوهم / el-Vehm, التصحيف والتحرif / tashîf ve tahrîf, الضلالة / ed-Dalâle, العامة والخاصة / el-‘Âmme ve’l-hâssa, الغلط / el-Galat, الإصلاح / el-islâh, الفصح / el-fasîh, العائبي / el-‘âmmî ve الشاذ / eş-şâz gibi kelimeler lahn kavramıyla ilintili olarak kullanılan ve onu tamamlayan kelimeler olarak zikredilmektedir.⁸

2. Lahn Olgusunun Arka Planındaki Nedenler ve Tarihi Süreci

Câhiliye döneminde Araplar, veciz ve edebî yönü yüksek olan ifadelerden ciddi anlamda etkilenen fesahat ve belagat sahibi bir topluluk olup düşünmeden ve bir dil kanununa bağlı kalmadan fitrî olarak sahip oldukları selikaya ve seciyeğe göre konuşur, duygu ve düşüncelerini aktarırlardı. Telaffuzlarında bir yanılma veya dillerinde herhangi bozulma yok gibiydi. Bazı dil bilginlerine göre Arapların öteden beri konuşmalarının bilinçsiz ve kolayca meydana gelmediğini, bilâkis Arapça kuralları ile ilgili bir uzmanlıktan geçtiği iddia edilmiş olsa da bu anlamda varılan sonuç onların yegâne kanunları içlerinde bulunan selikaydı/dil melekesiydi. Zira buna atıfta bulunan şair, “Ben dilini geveleyip duran bir dilci değilim; fakat selikiyim (düşünmeksizin sahih konuşan biriyim). Konuşunca da gramer kurallarına göre uygun konuşurum” veciz ifadesiyle bu gerçeğe işaret etmektedir.⁹

Bazı bilginler arasındaki ihtilaf ve istisnalarla birlikte dönemin Araplarından nakledilmiş ciddi lahnî ifadeler rivayet edilmemiştir. Ancak İslâm dininin ortaya çıkışıyla ve fetihlerle beraber İslâm dininin bütün dünyaya yayılması neticesinde insanlar Allah’ın dinine akın akın girmesiyle Arapların, bu dini benimseyen ve literatürde ‘acem olarak ifade edilen farklı milletlerle iç içe girmeleriyle ve bu halkların ilkelerine inandıkları dini anlamak için Arapça dilini öğrenmek zorunluğu doğduğundan itibaren Arap toplumunda lahn olgusu açıkça ortaya çıkmaya başladığı ve farklı ağızların zuhur ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁰ “Toplumsal olarak yaşanan bu değişim ve dönüşüm sürecinde lahn olgusu, Arap dilinin saf ve orijinal haliyle kullanıldığı yerler olan bâdiyede de yaygınlaşmış ve en nihayetinde mesele Kur’ân’ın

⁸ Ebû Osmân el-Câhiz, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: y.y. 1975), 2/219; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. Abdullah derviş (Kahire: y.y. 1964), 5/62; Ebû Bekir İbnu’l-Enbârî, *Kitâbu’l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1407/1987), 238-241; Mehmet Aydın, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, *Selçuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1997), 326; Selman Yeşil, *Harîrî’nin Lahn Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 32-45.

⁹ Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etu’n-naḥv ve târîḥu eşheri’n-nuhât* (Kahire, Dâru’l-Meârif, 1412/1991), 12-13; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 9 (Ocak 1997), 286.

¹⁰ Saîd el-Afġânî, *Min târîḥi’n-naḥv* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398/1978),7-8; Tantâvî, *Neş’etu’n-naḥv ve târîḥu eşheri’n-nuhât*, 12-16.

yanlış okunmasına kadar varmıştır.”¹¹ İlk lahn’ın (gramer kurallarına muhalif hatalı konuşma) ise irapta meydana geldiği düşünülmektedir. Ebu’t-Tayyib el-Lugavî (öl. 351/962), *وَاعْلَمُ أَنَّ أَوَّلَ مَا اخْتَلَّ مِنْ كَلَامِ الْعَرَبِ وَأُخْوَجَ إِلَى التَّلْعُمِ الْإِعْرَابِ*, “Bil ki, Arapların kelimelerinden ilk bozulan ve öğrenmesi gereken şey irap olgusudur” şeklindeki ifadesiyle buna vurgu yapmaktadır.¹² Aynı şekilde Ebû Bekr ez-Zubeydî (öl. 379/989) de *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* adlı eserinde bu gerçeğe atıfta bulunmuştur.¹³

İslâm’ın ilk zamanlarında lahn’ın bulunduğu, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) bazı hadislerinden de anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber (s.a.v.) kendisinin ümmî olmasına rağmen dili hatalı kullanmaktan uzak olduğunu “Ben Arapların en fasihiyim, Kureyş kabilesinde doğdum ve Beni Sa’d İbn Bekr kabilesinde yetiştim, benim için lahn nasıl söz konusu olabilir” ifadeleriyle açıklamıştır.¹⁴ Hz. Peygamber’in lahn yapan bir kimse için *أَرَشِدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ* “Kardeşiniz hata etti, ona doğrusunu gösterin” demesi, lahn’ın dilsel bir hata olduğu ve İslâm’ın ilk yıllarında dil hatalarının yapıldığına işarettir.¹⁵ Fakat bu aynı zamanda Allah Resulünün lahn olgusunun tehlikesinin ciddiyetine dikkat çekerek, dili hatalı kullanan kişiyi uarmaya ve doğru yola yönlendirmeye de işarettir. Sahabe tarafından dili doğru kullanmasına özen gösterilmesi ve edebî bir şekilde icrası onu sevindirdiği, - hatta “Dilini islah edene Allah rahmet eylesin” duasında buyurduğu gibi- dilin gereği gibi doğru kullanılmadığıyla karşılaştığında ise rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Söz konusu mevzu ile alakalı bazı sahabelere dayandırılan rivâyetler ve anekdotlar da bulunmaktadır.¹⁷

Dili yanlış kullanmasına karşı duyulan nefret sahabe tarafından öyle bir boyuta ulaşmıştı ki lahn yapanlarla yapmayanlar arasında bir tercihe kadar varmıştır. Zira lahn yapmaktan hoşlanmayan İbn Ömer (r.a), yanında hatalı konuşan birine “ya sen bizden

¹¹ Ali Temel, “Nehhâs’ın İ’râbu’l-Kur’ân’ında “Lahn” Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 86.

¹² Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-naḥviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Mektebetu Nehdetu Mısır ve Matbaatuhâ, 1375/1955, 1974), 5; Ebû Tâhir el-Mukrî, *Aḥbâru'n-naḥviyyîn* (Beyrut: Mektebetu Mişkât el-İslâmî, ts.), 35.

¹³ وَلَمْ تَزَلِ الْعَرَبُ تَنْطِقُ عَلَى سَجِيَّتِهَا فِي صَنْدَرِ إِسْلَامِهَا وَمَا ضَيَّ جَاهِلِيَّتِهَا، حَتَّى أَظْهَرَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ، فَدَخَلَ النَّاسُ فِيهِ أَفْوَاجًا، وَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ إِسْرَالًا، وَاجْتَمَعَتْ فِيهِ الْأَلْسِنَةُ الْمُتَفَرِّقَةُ، وَاللُّغَاتُ الْمُخْتَلِفَةُ، فَفَسَّادَ الْفَسَادُ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَاسْتَبَانَ مِنْهُ فِي الْإِعْرَابِ الَّذِي هُوَ حَلْيُهَا وَالمَوْضُحُ لِمَعَانِيهَا. (Ebû Bekr ez-Zubeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1373/1954), 11.)

¹⁴ Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Muzhir fi ‘ulûmi’l-luġa*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm vd. (Beyrut: Mektebetu’l-‘Asriyye, 1306/1986), 2/396-397.

¹⁵ Ebu’l-Feth Osmân İbn Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, 1952), 1/8; Suyûtî, *el-Muzhir fi ‘ulûmi’l-luġa*, 2/396-397; Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-naḥviyyîn*, 5; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Mustedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1422/2002), 2/477, Hadis No: 3643

¹⁶ Ebu’l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ’ili’l-hilâf*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Matbaatu’t-Sâde, 1380/1961), 244

¹⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/8; Suyûtî, *el-Muzhir fi ‘ulûmi’l-luġa*, 2/396-397; Ebu’l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ’ili’l-hilâf*, 244-245; Ebu’l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fi ‘ileli’n-naḥv*, nşr. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1399/ 1979); Ebû Süleymân el- Hattâbî el-Büstî, *Ġarîbu’l-ḥadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dimaşk: Daru’l-Fikir, 1402/1982), 1/60; Ali Sevdî, “Lahn ve Taşîh Literatüründe Sa’leb’in el-Faşîh Adlı Eserinin Önemi ve Yeri”, *Tekirdag İlahiyat Dergisi* 8/1 (2022), 68.

uzaklaşırın ya da biz senden uzaklaşırız” ifadesiyle sert bir şekilde tepkisini ve rahatsızlığını dile getirmiştir.¹⁸ Öyle ki, İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a), hatalı konuşan çocuklarını dövmekle cezalandırdıkları bile rivayetlerde anlaşılmaktadır.¹⁹

Daha sonraki dönemde lahn’ın bir günah olarak mülhaza edildiği de görülmektedir. Nitekim rivayete göre Emevî idarecilerinden olan İbn Hubeyrâ’nın (öl. 132/750) konuşma sohbetleri sırasında söz Arapça’ya gelince şöyle dediği nakledilmektedir: “İki kişi düşünün; bunlardan her ikisinin de dine bağlılığı ve şahsiyeti aynı seviyede; fakat biri lahn yapıyor, diğeri ise yapmıyor. İşte bu iki kişinin en üstün ve faziletli lahn yapmayanıdır. “Kendisine “bunlardan fesahat ve belâğatın üstünlüğü sayesinde dünyada faziletli olanı, nasıl oluyor da ahirette de üstün oluyor?” diye sorulunca şu cevabı verir; “ O, Allah’ın Kitabını indirilmiş olduğu şekilde okur, lahn yapan ise Allah’ın kitabında olmayanı ona katar, olanı ise, çıkarır” şeklinde cevaplandırır.²⁰ Hatta Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (öl. 175/791), لَحْنُ أُيُوبَ السَّخْتِيَانِي فِي حَرْفِ فَقَالَ: أَسْتَغْوِرُ اللَّهَ “Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749) bir harfte lahn yaptı ve bundan dolayı Allah’tan af diledi” sözünden bu olayın, af dileme noktasına ulaştığını ve lahn yapmanın bir günah işlemiş gibi telakki edildiği anlaşılmaktadır.²¹

Lahn olgusunun insanların dillerinde yaygınlaşmasıyla beraber özellikle dikkat çeken ise Arapçanın fasih ve en doğru konuşulduğu bâdiye olarak nitelendirilen çöllerde de dil hatalarının yaygınlaşmaya başlamasıydı. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ya (öl. 207/822) göre ilk lahn هذه عصائى “bu benim asamdır” ifadesiyle Irak’ta meydana gelmiştir. Nitekim Arap dil kurallarına göre cümlenin doğru formu هذه عصائى olmalıdır.²² Başka bir rivayete göre ise ilk lahn, dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan ve Arap grameri literatüründe önemli bir ekole ev sahipliği yapmış olan Basra şehrinde işitilen لَعَلَّ لَهَا عُذْرٌ وَ أَنْتَ تَلُومُ “belki de onun bir mazereti var ve sen onu kınıyorsun” cümlesidir. Zira لَعَلَّ kelimesi, ismini mansûb ve haberini marfû eden âmillerden olmasından dolayı ifadenin sahih şekli عُذْرٌ değil de عُذْرًا olması gerekirdi. Fakat alanın uzman âlimlerinden İbn Hişâm en-Nahvî ise söz konusu cümleyi farklı bir şekilde yorumlamıştır. O, عُذْرٌ

¹⁸ Ebû Tâhir el-Mukrî, *Ahbâru'n-naḥviyyîn*, 30.

¹⁹ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî, *Luma'u'l-edille fî usûli'n-naḥv*, thk. Saîd el-Efgânî (Dımaşk: Matbaatu Câmiatu's-Süriyye, 1377/1957), 97; Ebû Tâhir el-Mukrî, *Ahbâru'n-naḥviyyîn*, 37; Hattâbî el-Büstî, *Garîbu'l-ḥadîs*, 1/61;

²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. Hasân Abbâs (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1/84; Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 335.

²¹ Ebû Tâhir el-Mukrî, *Ahbâru'n-naḥviyyîn*, 49; Hattâbî el-Büstî, *Garîbu'l-ḥadîs*, 1/61.

²² Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî, *İşlâhu'l-manṭık*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 297; Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/320; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, “l-h-n”, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kāmûs*, thk. Komisyon (Gazze: Dâru'l-Hidâye, ts.), 39/25.

kelimesinin merfû okumasının sebebi gizli bir zamire haber olduğunu savunarak burada lahnin olmadığına dikkat çekmiştir.²³

Ebû Osmân el-Câhiz (öl. 255/869), Irak'ta rivayet edilen ilk lahnin *حَيٌّ عَلَى الْفَلَاحِ* ve bâdiyede işitilen ilk lahnın ise *هَذِهِ عَصَائِي* ifadesi olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴ Dolayısıyla tarihi seyri içerisinde genel olarak lahn, gerek 'avâm gerekse havâs arasında yayılmaya başlamış ve bu anlamda kaynaklarda birçok örnek zikredilmiştir.²⁵ Bu anlamda bir bedevî, bir iki defa hatalı olarak hutbeyi okuyan bir valiye *بَقَدَرٍ مَلَكْتَ بِقَدَرٍ* "Mukadderatla/talihle kral olduğuna tanıklık ederim" şeklinde açıkça tepkisini dile getirmiştir. Başka bir bedevî, *وَلَا تُتَكَبَّرُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا* "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin" âyetinde bir imamın *تُنَكَّبُوا* kelimesini, *تُنَكَّبُوا* şeklinde "tâ" harfinin fethasıyla okuduğunu işitince "subhânallâh! Böyle bir okuyuş İslâm'dan önce çirkindi, İslâm'dan sonra nasıl çirkin olmaz! ifadesiyle okumanın yanlışlığına işaret ettiği gibi şaşkınlığını da gizleyememiştir.²⁶ Aynı şekilde onlardan biri çarşıda dolaşırken insanların hatalı konuştuklarını duyunca, *سُبْحَانَ اللَّهِ! يَلْحُوتُونَ وَيَرْبَحُونَ، وَنَحْنُ لَا نَلْحُنُ وَلَا نَرْبِحُ!* "Subhânallâh! Hem hatalı konuşuyorlar hem de kazanıyorlar. Biz ise ne hatalı konuşuyoruz ne de kazanıyoruz" diyerek açıkça durumu garipsemiştir.²⁷

Dolayısıyla fetihlerle birlikte farklı kültürler ve milletlerle iletişim ve ilişkiler; İslâm'ı benimseyen milletlerin yeni ve evrensel dinin iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifi öğrenmek istemeleri; Arap dilinde yeni anlam ve eşyaların ortaya çıkışı, Arapçanın yazım ve fonetik özelliği gibi etkenler, lahnın ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında kilit rol oynayan temel etkenler olduğu görülmektedir. Farklı şekilde zuhur eden lahn olayı, özellikle seslerin telaffuzunda, i'râpta, kelimenin yapısında ve terkip denilen cümlenin yapısında somutlaşmıştır. Kur'ân ve sünnetin yanlış anlaşılmasına, dilin orijinalliğinden uzaklaşmasına ve tahrip olmasına neden olan lahna karşı dili koruma gayretiyle Arap gramer kurallarının tespiti, yazımın ve tecvîd kurallarının geliştirilmesi, sözlüklerin, lahn ve tashihle ilgili eserlerin tedvin ve telifi, hatta belâgat ilminin geliştirilmesi gibi önlemler alınmaya çalışılmıştır.²⁸

3. Lahn ve Tashîh Literatürüyle İlgili Eserlerin Teşekkülü ve Arap Dilindeki Yeri

²³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muhtaşarü Muğni'l-lebîb*, nşr. Muhammed b. Salih el-Üseymîn (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1427/2006), 104.

²⁴ Oysa bu ifadelerde yanlış okunan sözcüklerin doğrusu *حَيٌّ* ve *عَصَائِي* şeklindedir. Bk. Ebû Osmân el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 7. Basım, 1998), 2/ 219.

²⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr*, nşr. Ahmed Zekî el-Adevî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1343/1925), 2/160.

²⁶ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr*, 2/160

²⁷ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr*, 2/159; Saîd el-Efgânî, *Min târihi'n-naḥv* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 11.

²⁸ Mehmet Yavuz, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II./VIII. Asrın Sonuna Kadar)", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (2003), 119-129

Tedvîn ve telif genel olarak Arap dilinde ve özel olarak dil metinlerinde art arda olmuştur. Bu dönemde ilim adamlarınca önemseyip ciddi bir şekilde tedvîni ve telifiyle meşgul oldukları çalışmalardan biri de patlak veren lahnın yayılmasını önlemek ve Arapça'nın fushâ formatını korumak amacıyla literatürde , التَّصْحِيحُ اللُّغَوِيُّ، التَّنْقِيَةُ اللُّغَوِيَّةُ، التَّصْحِيحُ اللُّغَوِيُّ، حَرَكَةُ التَّصْحِيحِ اللُّغَوِيِّ، لَحْنُ الْعَوَامِ، لَحْنُ الْعَامَّةِ، حَرَكَةُ التَّصْحِيحِ اللُّغَوِيِّ veya لحن الخاصَّة لحن şeklinde nitelendirilen ve halkın yaptığı hataların tashihini amaçlayan eserlerdir. Nitekim -İbnü'n-Nedîm de (öl. 385/995) Arap bibliyografik içerikli *el-Fihrist* adlı eserinde işaretle bulunduğu gibi birçok dil kitabı ve filolojik içerikli eser, bu tedvîn ve telif döneminin başlangıcında yazılmıştır.²⁹

Temel amaç dilde yapılan hataları tespit ve tashîh etmek olduğundan bu gibi eserler muhtevaya uygun olarak تَقْوِيمُ اللِّسَانِ وَالْقَلَمِ/dili ve kalemi düzeltmek, إِصْلَاحُ الْمَنْطِقِ/dili ıslah etmek, تَنْقِيَةُ اللِّسَانِ/dili eğitmek, فَصِيحٌ/fasih ve فَصِيحٌ فَصِيحٌ/fasihi tashîh etmek gibi isimlerle de nitelendirilmişlerdir. Lahn literatürüyle ilgili eserler özellikle *avâm* denilen halkın dilinde yanlış olarak kullanılan kelime ve ifadelerin fasih ve sahih versiyonlarının açıklandığı zengin bir muhtevaya sahip eser ve çalışmalardır.

Bazıları – İbn Hişâm el-Lahmî'nin (öl. 577/1181) *el-Medhal ilâ takvîmi'l-lisân ve ta'lîmi'l-beyân* ile İbnü'l-Hanbelî Radıyyüddin'in (öl. 971/1563) *Akdu'l-halâş fi nakdi'l-kelemi'l-havâşş* adlı eserlerinde olduğu gibi- içerik olarak birbirine reddiye olmakla birlikte genelde bu eserlerde morfoloji, sentaks, fonetik ve semantik bozukluktan kaynaklanan yaygın hatalar incelenmekte, gramatik ve estetik hatalar giderilmeye çalışılmaktadır.³⁰ Kelimenin yapısı ve türevlerinde yapılan hatalar; fasih ve sahih formatında bilinmeyen yeni bir anlam kelimeye yüklemek, cümlenin yapısı ve oluşumundaki farklı anlatım bozuklukları gibi gerek anlamsal gerekse yapısal bozukluklar lahn denilen olayının temel eksenini teşkil eden müşahhas maddelerdir. Bunun yanı sıra bu gibi çalışmalarda, dili hatalı kullanmada rol oynayan gerek temel gerekse tâlî etkenlerin pozisyonları analize edilerek tespit edilen hataların sahih ve fushâ versiyonları, Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerif, Arap şiiri ve semâ gibi Arap dilinin temel kaynaklarına dayandırılarak temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Hicri birinci yüzyıldan itibaren lahne karşı direnişin ilk olarak sözlü ve dili hatalı kullananlara yer yer bazı yaptırım, cezai işlem uygulamak ve kınamayla başladığı söylenilebilir. Daha sonraki süreçte Arap gramerinin söz dizim kuralları tedvin ve tespit edilmiş ve bu bağlamda önemli eserler ortaya konarak dildeki yanlış ve hatalar önlenmeye ve düzeltilmeye çalışılmıştır. Gramer ile ilgili telif hareketi ekseriyetle Basra, Kûfe, Endülüs ve Mısır gibi merkezler ekseninde şekillenmiştir.³¹ Bunun yanı

²⁹ Ebu'l-Ferec İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddud (Tahran: y.y. 1384/1965), 65 vd.

³⁰ İbn Hişâm el-Lahmî, *el-Medhal ilâ takvîmi'l-lisân ve ta'lîmi'l-beyân*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Daru'l-Beşairü'l-İslâmî, 1426/2003); İbnü'l-Hanbelî Radıyyüddin, *Akdu'l-halâş fi nakdi'l-kelemi'l-havâşş*, thk. Nehâd Hasûbî Sâlih (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987).

³¹ Selami Bakırcı – Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi/Başlangıçtan Günümüze* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001), 29-33.

sıra şairlerin desteklenmesi, yazının geliştirilmesi ve tecvit kurallarının tespiti de fasih Arapçayı söz konusu bozulmalara karşı korumak için alınan bazı tedbirlerdir. Fakat devamında bu gibi önlemlerin de yeterli olmadığı müşahede edilmiştir. Dolayısıyla lahn olayının gerek avâm arasında gerekse ilmî ortamda yayılmaya devam etmesine paralel olarak hatalı kullanımların tespit ve teşhirine yönelik farklı isimler altında lahn konulu eserlerin telif etme devriyesi başlamıştır.

Söz konusu telif hareketi, ikinci asrın sonlarına doğru yedi kıraat imamlarından ve Kûfe dil ekolünün önde gelen simalarından biri olan Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805) ile başladığı nakledilmektedir.³² Bu anlamda müellif mevzuya ve olayın tehlikesine dikkat çekmek için *ما تَلَحَّنُ فِيهِ الْعَامَّةُ* / *Mâ telhanü fîhi'l-âmmе* adlı bir eser yazmıştır. Müellif, söz konusu çalışmada döneminde belki de en yaygın hatalar olduklarından yalnızca fonetik ve morfolojik düzeydeki lahnî olayları açıklamaya yoğunlaşmış³³ ve halk arasında yaygın olan yüzden fazla lahn maddesini incelemiştir.³⁴ Açtığı bu çığırda dilciler tarafından metotları farklı; fakat aynı amaçla eser(ler) art arda telif edilmeye başlanılmış ve bu ilmî hareket hicri üçüncü asırda hız kazanmıştır. Zira devamında aynı zamanda öğrencisi olan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822) *لَحْنُ الْعَامَّةِ* / *Lahnü'l-âmmе* adında bir eser yazmıştır; fakat bu eser günümüze ulaşamamıştır.

Fasih Arapçayı öğrenmek, nâdir ve garip lugatlar, ahbâr ve emsal derlemek üzere bir süre bedevîler arasında da yaşadığı aktarılan dilci ve edebiyat âlimi olan İbnü's-Sikkît (öl. 244/858) söz konusu alanda ulemâ ve udebânın takdirini kazanmış *إصلاح المنطق* / *Işlâhu'l-manṭıq* isimli dil kitabını telif etmiştir. Müellif eserine telif amacını ve izlediği yöntemi açıklayan bir mukaddime yazmamıştır. Fakat kitap baştan sona taranıp incelendiğinde hem Arap dilinde hem de Arapçanın ikinci kolu olan Musta'ribe'de yaygınlık kazanan dil hatalarını düzeltmek; manaları aynı vezinleri farklı veya vezinleri aynı manaları farklı kelimelerin doğru ve yerinde kullanımını tespit etmek amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle eser öğretici bir özelliğe sahiptir.³⁵

İbn Kuteybe ed-Dîneverî ise (öl. 276/889) imlâ, kompozisyon ve dil esaslarıyla ilgili sahih bilgileri içeren *أدب الكاتب* / *Edebü'l-kâtib* adlı kitabını literatüre kazandırmıştır. Müellif, döneminin birçok kâtibin rahat bir şekilde tashîf, tahrîf ve lahn yaptıklarını müşahede ettiğinden söz konusu eserinde, yazmaya kalkışan herkesin uyması gereken bir dizi teorik ve pratik görgü kuralları ile yazarların sahip olması gereken gerekli bilgi

³² Şevkî Dayf, *Tahrîfâtü'l-âmmiyye li'l-fuşhâ fi'l-kavâ'id ve'l-binyât ve'l-hurûf ve'l-harekât* (Bağdat: Dâru'l-Mea'ârif, 1994), 3.

³³ Alî b. Hamza el-Kisâî, *Mâ telhanu fîhi'l-avâm*, thk. Ramazan et-Tevvâb (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1403/1982),

³⁴ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 265.

³⁵ İbnü's-Sikkît, *Işlâhu'l-manṭıq*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1987); Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 265; Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü's-Sikkît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/210-211.

ve kültürü ele almaktadır. Deyim yerindeyse dilini ve elini düzeltmek isteyen her yazar için bir yoldaş ve el kitabı ortaya koymaya çalışmıştır.³⁶

Hicri 250 civarlarında Kûfe dil ekolünün önde gelen âlimlerden biri olan Ebü'l-Abbâs Sa'leb (öl. 291/904) isminden ve mukaddimesinden de anlaşıldığı üzere halk arasında yanlış kullanılan kelime ve ifadelerin fasih veya en fasih şekillerinin açıklandığı zengin bir muhtevaya sahip كتاب الفصيح / *Kitâbü'l-Faṣīḥ* adlı eserini telif ederek alana katkıda bulunmaya çalışmıştır. Zira eser küçük hacmine rağmen öğretici özelliğiyle literatürde çok ses getirmiş, daha sonraki âlimlerce büyük ilgi görmüş ve üzerinde şerh, haşiye, ta'lik, tehzîb, tenkit, tekmile, nazm ve istidrâk gibi farklı çalışmalar yapılmıştır. Müellifin söz konusu eseri, literatürde eğitici ve müstefit olduğu gibi üzerine yazılan şerhler de literatürde bir o kadar değerli çalışmalardır. İbn Durustevyeh'in (öl. 347/958) *Taṣḥīḥu'l-Faṣīḥ*'i, İbnu'l-Cebbân'ın (öl. 416/1025) *Şerhu'l-faṣīḥ fi'l-luga*'sı, Ebû Ali el-Merzûkî'nin (öl. 421/1030) *Şerhu'l-Faṣīḥ*'i, Ebû Sehl el-Harevî'nin (öl. 433/1041) *İsfâru'l-Faṣīḥ*'i ile *et-Telvîḥ fi Şerḥi'l-Faṣīḥ*'i, Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *Şerḥ'l-Faṣīḥ*'i, İbn Hişâm el-Lahmî'nin (öl. 577/1181) *Şerhu'l-Faṣīḥ*'i ve Ebû Ca'fer el-Fihri'nin (öl. 691/1291) *Tuḥfetu'l-mecdi's-sarih fi şerhi Kitâbi'l-Faṣīḥ*'i lahnı tespit ve tashih etme anlamında önemli ve değerli çalışmalardır.³⁷ Ayrıca eserle ilgili çok sayıda farklı çalışmaların yapılmış olması, eserin kendi türü içindeki temsil kabiliyetinin bir yansıması olarak görülebilir.

Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in öğrencilerinden Mufaddal b. Seleme (öl. 290/903) ise ما تلحن في العامّة / *Mâ telḥenu fihi'l-âmmeh* adlı eserini alana kazandırarak daha çok fonetikle ilgili yapılan hataları ele alıp tashih etmeye çalışmıştır.³⁸ Lahnlı mücadele görevini, izlenen dönemlerde Arap âleminde ve İslâm'ın farklı beldelerinde başka âlimler yüklenerek alana katkıda bulunma gayreti içinde olmuşlardır. Bunların başında ise Ebû Bekr ez-Zubeydî (öl. 379/989) لحن العوام / *Lahnü'l-avvâm* adlı eserini Endülüs'te telif ettiği kaydedilmektedir.³⁹ Müellif, önsözde eserinin yazma gerekçesini fetihlerle birlikte Arapların 'acemlerle karışması sonucu lahnın yaygınlık kazanmasına bağlamaktadır. Eserde Endülüs halkı tarafından yanlış ve hatalı kullanılan kelimeler tashih edilmiştir.⁴⁰

İbn Mekkî es-Sıkkî (öl. 501/1108) ise elli bölümden oluşan تنقيف اللسان وتلقيح الجنان / *Teşķîfu'l-lisân ve telķīḥu'l-cenân* isimli eserini telif ederek temel kaynakların anlaşılmasında önemli bir yer edinen fasih Arapça'ya hizmet etmeye çalışmıştır. Eserin

³⁶ İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâlî (Beirut: Muessisetu'r-Risâle, 1405/1985); Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149.

³⁷ Ebu'l-Abbâs Sa'leb, *Kitâbü'l-Faṣīḥ*, thk. Âtîf Medkûr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.); İsmail Durmuş, "Sa'leb", *Türkiye diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/25-27; Sevdî, "Lahn ve Taṣḥīḥ Literatüründe Sa'leb'in el-Faṣīḥ Adlı Eserinin Önemi ve Yeri", 61-89.

³⁸ Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 265.

³⁹ Şevkî, *Tahrîfâtü'l-âmmiyye li'l-fuṣḥâ*, 3.

⁴⁰ Ebû Bekr ez-Zubeydî, *Lahnü'l-avvâm*, thk. Ramazan Abdüttevâb (Kahire: Matbaatu'l-Kemâlî, 1964, 1420/2000); Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 268.

mukaddimesinde de açıkça zikredildiği gibi Arapça konuşanların yapmış oldukları hataların yanı sıra fukaha, kurrâ, muhaddis, müfessir ve edipler gibi entelektüellerin ilgili alanlarıyla yaptıkları hatalı kullanımlarının düzeltilmesi amaçlanmıştır. Öyle ki, lahnın yaygınlık kazanmasıyla ve toplum üzerinde hâkimiyetiyle birkaçı müstesnâ, insanların hata ve lanh yapma konusunda eşit seviyeye geldiklerini savunmuştur.⁴¹

Aynı şekilde Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) de ismi cihetiyle İbn Mekkî es-Sıkkî'nin *Teşķifü'l-lisân*'ına benzerlik arz eden *تقويم اللسان / Taķvimü'l-lisân* adlı eserini literatüre kazandırmıştır. Söz konusu eserin giriş kısmında halkın yaptığı bazı dilsel hataların yansımalarından bahsetmektedir. Ancak çalışmasında sadece fasih, meşhur ve ulamânın fasih oluşunda mutabık kaldığı lafız ve ifadeleri aktarmaktadır. Aynı zamanda kelimelerin kullanım biçimlerini gösterirken doğru ve yanlış ifadelerini kullanır ve bu kelimelerden kullanılmayanlara 'terkedilmiş' şeklinde işaret etmiştir.⁴²

Buraya kadar zikredilen eserler kapsam olarak daha çok *لحنُ العامَّةِ / Lahnu'l-âmmе*, avâmın hatalı kullanımları, yani normal halkın yaptığı hataların tespiti ve tashihiyle ilgili çalışmalardır. Üçüncü asırdan itibaren kaleme alınan lahn ve tashihle ilgili eserler ise daha çok *لحنُ الخاصَّةِ / lahnu'l-hâsse*/ bilgi birikimi yüksek olan ilmiyye sınıfının konuşmalarında ve yazılarında yaptıkları yanlışların izahını kapsayan çalışmalardır. Ebû Hilâl el-Askerî'nin (öl. 400/1009) *ما تَلَحَّنُ فِيهِ الْخَاصَّةُ / Mâ telħanü fihi'l-ħâşşe*'si ve Ebû Muhammed el-Harîrî'nin (öl. 516/1122) *دُرَّةُ الْغَوَاصِ فِي أَوْهَامِ الْخَوَاصِ / Dürretü'l-ğavvâş fi evhâmi'l-ħavâşş*'ı gibi eserler ise bu çerçevede literatüre kazandırılmış bazı önemli eserlerdir.⁴³ Dolayısıyla bu gibi çalışmalar lanh olayının avâm halkı etkilediği gibi zamanla etki alanı genişleyerek ulemâ ve udebâyı da olumsuz etki alanına aldığına işarettir.

Gerek yazılı metinlerde gerekse konuşmalarda yapılan hataların tespiti ve tashihine dair eser telif etme geleneği günümüze kadar sürdürülebilirliğini koruyabilmiştir. Klasik dönemde bu anlamda değerli ve kıymetli çalışmalar ortaya konulduğu gibi modern dönemde de söz konusu literatüre önemli eserler kazandırılmıştır. Tabi ki klasik dönemde bu alanda ilgi ve çalışmalarıyla öne çıkanlar olduğu gibi son zamanlarda da bazı önemli gayretler ortaya konulmuştur. Bunlardan biri de kaleme aldığı *لغة الجرائد / Lugatu'l-cerâid* adlı eseriyle İbrâhîm el-Yazıcı'dır (öl. 1906). Bu çalışma, yazar tarafından bu çerçevede farklı zamanlarda yazdığı bazı makalelerin birleşimiyle meydana gelmiştir. Eserinde günlük yaşamda en sık kullanılan kelimelerin Arap dili açısından sıhhat derecesini, doğru veya yanlış versiyonlarına

⁴¹ İbn Mekkî es-Sıkkî, *Teşķifü'l-lisân ve telķihü'l-cenân*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990); Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 270.

⁴² Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Taķvimü'l-lisân*, thk. Abdülazîz Matar (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.); Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 273.

⁴³ Ahmet Turan Arslan, "Ebû Hilâl el-Askerî", *Türkiye diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/489-490; Ebû Muhammed el-Harîrî, *Durretu'l-ğavvâş fi evhâmi'l-ħavâşş*, thk. Beşşâr Bekkûr (Dimaşk: Dâru's-sekâfe ve't-turâs, 2002).

dikkat çekmiştir.⁴⁴ Aynı şekilde Muhammed el-Adnânî (öl. 1981) معجم الأخطاء الشائعة / *Mu‘cemu’l-ahtâi’ş-şâi’a* ve معجم الأغلط اللغوية المعاصرة / *Mu‘cemu’l-ağlâti’l-luğaviyye el-muâsıra* isimli çalışmalarını telif etmiştir. Yazar birinci çalışmasında isminden de anlaşıldığı üzere Arap dil kurallarına göre yaygın hataları tespit edip Kur’ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, klasik Arap şiirine ve kaynak mu‘cemlere dayanarak kelime veya ifadelerin sahih şekillerini örneklerle açıklamaya çalışmıştır. İkinci çalışmasında ise çağdaş dilbilimsel düzeydeki hataları kayıt altına alarak aynı şekilde Kur’ân-ı Kerim, hadis-i şerif, klasik Arap şiirine ve kaynak mu‘cemlere dayanarak yanlışları örneklerle izah etmeye ve temellendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu itibarla iki çalışma da eğitici bir özelliğe sahiptir.⁴⁵

Ahmed Ebu’l-Hıdır Mensî السِّينَةُ الْكُتَّابِ عَلَى الْفَصِيحِ وَالْغَلَطِ وَحَوْلَ / *Havle’l-galat ve’l-fasîh ‘alâ elsineti’l-kuttâb* adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde ilk olarak yanlış kullanılan kelime ve ifadeleri zikreder, ardında onların sahih versiyonlarını vermeye çalışır.⁴⁶ Bunun yanı sıra özellikle çağımızda bu alanda ciddi akademik çalışmaları olan ve lahn olayına samimiyetle yaklaşan Ahmet Muhtâr Ömer (öl. 2003) ise ekibiyle birlikte مُعْجَمُ الصَّوَابِ الْاَلْعَوِي / *Mu‘cemu’s-sevabi’l-lugavî* adlı eserini yazmıştır. Müellif, giriş bölümünde eserinde izlediği yöntemi detaylı bir şekilde açıklamıştır. Aynı zamanda yazarın اَخْطَاءُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ الْمَعَاصِرَةِ عِنْدَ الْكُتَّابِ وَالْاِذَاعِيْنَ / *Ahtâu lüğati’l-‘Arabiyyeti’l-muâsıra ‘inde’l-kuttâb ve’-izâ’iyîn* isimli eseri de son dönemde söz konusu alanda ses getiren önemli çalışmalardan sayılmaktadır.⁴⁷ Yukarıda aktarılan eser ve müelliflerden de anlaşıldığı üzere lahn olayı sadece bir bölgeye özgü olmayıp bilakis Basra, Kûfe, Endülüs, Mısır, Lübnan ve diğer Arap – İslam ülkelerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Dolayısıyla gerek klasik dönemde gerekse modern dönemde lahn konulu birçok eser yazılmış ve ciddi bir literatür oluşmuştur. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte “yeterli imkân, kitap, doküman, kaynak” olmasına rağmen yine de bu alanda yazılmış ve çizilmiş çalışmaların tümüne ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda daha eğitici, bütüncü ve faydalı olmasının yanı sıra bu alandaki araştırmacıların bu değerli çabaları tespit edebilmeleri ve bunlardan yararlanabilmeleri bağlamında söz konusu literatürde gerek klasik gerekse modern dönemde yazılmış ve günümüze ulaşmış bazı önemli çalışmaları tablo halinde zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁴ İbrâhim el-Yazıcı, *Lugatu’l-cerâid* (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1319).

⁴⁵ Muhammed el-Adnânî, *Mu‘cemu’l-ahtâi’ş-şâi’a* (Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1973); a.mlf. *Mu‘cemu’l-ağlâti’l-luğaviyye* (Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1989).

⁴⁶ Ahmed Ebu’l-Hıdır Mensî, *Havle’l-galat ve’l-fasîh ‘alâ elsineti’l-kuttâb* (Kahire: Mektebetu Dâri’l-‘Urûbe, 1963).

⁴⁷ Ahmet Muhtâr Ömer, *Mu‘cemu’s-sevabi’l-lugavî* (Kahire: ‘Aleml-Kutub, 1429/2008); a.mlf. *Ahtâu lüğati’l-‘Arabiyyeti’l-muâsıra ‘inde’l-kuttâb ve’-izâ’iyîn* (Kahire: ‘Aleml-Kutub, 1993).

3.1. Klasik Dönemde Lahnlı Yazılmış Bazı Önemli Eserlerin Listesi.⁴⁸

Yazar Adı Soyadı	Eser Adı	Diğer Bilgiler
Alî b. Hamza el-Kisâf (öl. 189/805)	<i>Mâ telhanu fîhi'l- 'avâm</i>	thk. Ramazan et-Tevvâb (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1403/1982).
İbnu's-Sikkât (öl. 244/858)	<i>İşlâhu'l-manţık</i>	thk. Ahmed Muhammed Şâkir – Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l- Meârif, 1987).
Mufaddal b. Seleme (öl. 290/903)	<i>Mâ telhanu fîhi'l- 'âmme</i>	thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Riyad: Merkezu'l-Cuma el-Mâcid, 2005).
Ebu'l-Abbâs Sa'leb (öl. 291/904)	<i>Kitâbu'l-Faşîh</i>	thk. Âtîf Medkûr (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.).
İbn Hâleveyh (öl. 370/980)	<i>Leyse fî kelâmi'l- 'Arab</i>	thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Mekke: y.y. 1399/1979).
Ebû Bekr ez-Zubeydî (öl. 379/989)	<i>Lahnu'l- 'avâm</i>	thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1373/1954).
İbn Mekkî es-Sıkkîlî (öl. 501/1108)	<i>Teşkıfu'l-lisân ve telkîhu'l-cenân</i>	thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990).
Ebû Muhammed el-Harîfî (öl. 516/1122)	<i>Durretu'l-gavvâş fî evhâmi'l-havâşs,</i>	thk. Beşşâr Bekkûr (Dimaşk: Dâru's-sekâfe ve't-turâs, 2002).
Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî (öl. 540/1145)	<i>Kitâbu Tekmileti İşlâhu mâ tagleţu fîhi'l- 'âmme</i>	thk. İzzeddin et-Tenûhî (Dimaşk: Meceretu'l-Mecmei'l-İlmî, 1355/1936).
İbn Hişâm el-Lahmî (öl. 577/1181)	<i>el-Medhal ilâ taqvîmi'l-lisân ve ta'limi'l-beyân</i>	nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslâmî, 1426/2003).
İbn Berrî en-Nahvî (öl. 582/1187)	<i>Ġalaţu (Aġlâtu)'d-đu'afâ' mine'l-fukahâ'</i>	thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Baġdat: Kulliyetu'l-Âdâb Câmîâtu Baġdat, 1965).
Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201)	<i>Taqvîmu'l-lisân</i>	Abdulazîz Matar (Kahire: Dâru'l- Meârif, 2 Basım, ts.).
İbn Hâtîme el-Ensârî (öl. 770/1369)	<i>İrâdu'l-le'âl min İnşâdi'd-đavâl</i>	thk. İbrâhim es-Sâmerrâî (Nuşûş ve Dirâsât içinde, 209-233) (Baġdad: y.y. 1965).
İbnu'l-İmâm et-Tunûsî (öl. 811/1408)	<i>el-Cemâne fî İzâleti'r-</i>	thk. Hasan Hüseyînî Abdulvehhâb (Kahire: el-

⁴⁸ Bu esaslar hakkında geniş bilgi için bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-hata ve's-savâb* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1986), 25-32; Abdulazîz Madar, *Lahnu'l- 'âmme fî devî'd-dirâsâti'l-lugavîyeti'l-hadîse* (Kahire: Dâru'l-Kavmî, 1966), 75-70; Muhammed ed-Darî el-Hammâvî, *Hareketu't-tashihi'l-lugavî* (Irak: Daru'r-Reşid li'n-Naşr, 1980), 20-22, 34-95; Muhammed Ali en-Neccâr, *Muhâderât 'ani'l-ahtâi'l-lugavîyeti's-şâia'* (Kahire: Ma'hedu'd-dirâsâti'l-'Arabîyeti'l-âlemiyye, 1959-1960), 30-39.

940/1354)	<i>Raḥāne</i>	Mahedu'l-İlmî Li Âsari'ş-Şerkiyye, 1388/1968).
İbn Kemalpaşazâde (öl. 940/1534)	<i>et-Tenbîh alâ ğalaṭi'l-câhil ve'n-nebîh</i>	thk. Abdulkâdir el-Mağribî (Dımaşk: Matbaatu't-Tarakî, 1344/1925).
İbnu'l-Hanbelî Radiyyuddîn (öl. 971/1563)	<i>Baḥru'l-'avvâm fî mâ eşâbe fihi'l-'avâm</i>	thk. İzzeddîn et-Tenûhî – Şa'bân Salâh (Dımaşk: Matbaatu İbn Zebdûn, 1356/1937).
a. mlf.	<i>Sehmu'l-elḥâz fî vehmi'l-elfâz</i>	nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985)
a. mlf.	<i>Aḳdu'l- ḥalâş fî naḳdi'l- kelâmi'l-ḥavâş</i>	thk. Nehâd Hasûbî Sâlih (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987).
Ali b. Bâlî el-Kustântînî (öl. 992/1584)	<i>Ḥayru'l-kelâm fî't-teḳaşî 'an aĝlâṭi'l-'avâm</i>	thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1403/1983).

Dikkat çeken husus ise leksikoloji/lugavî, sentaks, morfoloji, belagat ve nakd gibi dil ve edebî bilimler kadar değerli olan lahn ve tashîh literatürüyle ilgili eserler, lahnı tespit, teşri ve tashîh etme gibi misyon ve vizyonu ile mesleklerinin icrası büyük oranda dile dayalı olan edip, yazar, spiker, gazeteci ve hatiplerin dil yeterliliklerini geliştirmelerine, sahih-fasih kelime ve ifadelerle konuşmalarına ve herhangi bir sebepten dolayı yaptıkları dilsel hatalardan kaçınmalarına yardımcı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Söz konusu eserler gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde araştırmacıların ve ilim ehlinin mercileri olup gramer, lügat ve mu'cem gibi mevzularda kendilerinden istifade edilmiş ve hâlâ da istifade edilmektedir. Nitekim modern dönemde lahn ve tashîh literatürüyle ilgili çalışmalar ortaya koyanlar kendilerinden istifade etmiş ve onlara rol model olmuş eserlerdir. Çünkü içerik olarak incelendiğinde hemen hemen bu eserlerin tümü çoğu zaman müelliflerin bu alandaki gayret ve katkılarına işarette buldukları gibi yaygın hataların tespit ve tashihinde bu eserlerden istifade etmişlerdir.⁴⁹

Bu dönemde lahn konulu eserler metot olarak incelendiğinde gerek içerik gerekse sunum açısından farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Zira söz konusu çalışmalar derlenen ve sunulan örnekler ışığında incelendiğinde bir kısmı belli bir metot dâhilinde telif edilmişken, bir kısmında ise net bir yöntem gözükmemektedir. Pek çok bilim dalında olduğu gibi ve önceki satırlarda da değinildiği üzere dili hatalı kullanmayla ilgili eserlerin telifi ve sistemleşmesi hemen olmayıp belli bir süreçten ve merhaleden geçtiği görülmektedir. İlgili alanda ilk olarak ortaya konulan eserlere bakıldığında konuların, kişinin öğrenme sürecindeki algısına hitap edecek şekilde kolaydan zora doğru sıralanmadığı; bilgilerin genellikle dağınık olduğu, belirli bir formasyon ve kompozisyona dayanmadığı fark edilmektedir. Bu tür eserlerde konunun

⁴⁹ İsmâil Mahmud el-Kayyâm, *Sirkatu't-tashîh el-lugavî* (Ürdün: Camiaatu'l-Filadelfiya, ts.) 114.

aktarılmasında izlenen bir yöntemin olmadığı ve müellifin kelimeleri ve ifadeleri düzensiz bir şekilde ele aldığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Eğitici olmayan bu yönüyle de eserin içeriğine ulaşmayı ve bilgiyi görselleştirip zihinde canlandırmayı zorlaştırmaktadır. Bu kısımdaki eserlerin ortak yönü, konuyu genellikle kelime bazında ele almalarıdır. İlgili eserlerin müellifleri, genel olarak ya tanık oldukları kullanımları ya da yazılı belge ve metinlerden derledikleri lahn numunelerini incelediklerini ifade etmişlerdir. Bu formattaki eserlere Alî b. Hamza el-Kisâî'nin *Mâ telhanü fihî'l-'avâm*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'nin, *Laḥnu'l-'avâm* ve İbn Hâleveyh'in *Leyse fî kelâmi'l-'Arab* adlı eserlerini örnek olarak sunmak mümkündür.⁵⁰

Söz konusu dönemde lahn mevzusunda eser telif eden yazarların çok azının, meramını ortaya koyarken belli bir sistem ve metodoloji izlediği söylenebilir. Tespit ettikleri lahn/dilsel hatalı kullanımları belli bir yöntem ve sistem çerçevesinde düzenleyen bütün müellifler de aynı yöntemi takip etmemiştir. Bazıları lahn türünü veya lahn yapanları dikkate alırken, bazıları ise eserlerini alfabetik sıralamayı dikkate alarak telif etmiştir. Bunun yanı sıra bazı eserlerde ise örneklendirmeden ziyade genel prensipler geliştirilmiş ve ilgili prensipler doğrultusunda örnekler verilerek vezne/nazım sistemine yönelik bir yöntem takip edilmiştir. İbnü's-Sikkît'in *Işlâhu'l-manṭıḳ*'ı, İbn Mekkî es-Sıkkîlî'nin *Teşķîfî'l-lisân ve telķīhu'l-cenân*'ı ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Takvîmü'l-lisân*'ı gibi eserler belli bir yöntem dâhilinde hazırlanmış çalışmalardır.

3.2. Modern Dönemde Lahnlara İlgili Yazılmış Bazı Önemli Eserlerin Listesi

Modern dönemde dili tashih etme hareketi, Rönesans'ın kıyamıyla eş zamanlı olarak yükselmeye başladığı söylenilebilir. Dilsel hatanın geniş bir alanı kapsaması ve yayılmasından ötürü bu hareket, devamında temel İslâmî ilimlerle ilgi hemen hemen her alana nüfuz ederek somut ve zengin bir mirasın oluşmasında aktif rol oynadığı müşahade edilmektedir.⁵¹ Bu dönemde yapılan çalışmalar klasik dönemin aksine daha çok sözlük formatında çalışmalardır. Hemen ifade edelim ki, bu dönemde lahnı tespit ve tashih ile ilgili telif edilen eserler konum itibarıyla de klasik dönemle biraz farklılık arz etmektedir. Zira bu dönemde ortaya konulan eserler genellikle eleştirilere ve reddiyelere maruz kalmıştır. Dolayısıyla hata ve yanlışları düzeltmeye çalışanlar da başkaları tarafından hata yaptıkları gerekçesiyle eleştirilmiş ve yaptıkları dilsel hatalar tashih edilmeye çalışılmıştır. Mesela, Muhammed el-Adnânî'nin *Mu'cemu'l-ahtâi's-şâi'a* çalışması, İbrâhîm es-Sâmerrâî tarafından eleştirilmiş, söz konusu eser hakkında tespit edilen hatalar *Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye* adlı dergide yayımlanmıştır. Aynı şekilde Es'ad Dâğîr'in (öl. 1353/1935) *Tezkiretu'l-kuttâb*'ı Selâhuddîn ez-Zebelâvî ve ünlü şair

⁵⁰ Bazı eserlerin mukaddimesinde yazarların 'Ne zaman gördüm ki toplumda hatalı kullanımlar artmış, ben de bu eseri yazdım' gibi ifadeleri de bunu destekler mahiyettedir. (Zubeydî, *Laḥnu'l-'avâm*, 61-61; Harîrî, Durre, 115; Yeşil, *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*, 82-83).

⁵¹ Muhammed ed-Darî el-Hammâvî, *Hareketu't-tashihi'l-lugavî* (Irak: Daru'r-Reşid li'n-Naşr, 1980), 317.

Ma'rûf er-Rusâfi'nin (öl. 1364/1945) *Def'u'l-hucne fi irtidâhi'l-lükne* adlı eseri İbrâhîm Manzûr (öl. 1950) gibi eleştirmenler tarafından nakd edilmiş, delil ve dayanaklarla yapılan hatalar tespit ve tashîh edilmeye çalışılmıştır.⁵² Dolayısıyla وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ “Her bilenin üzerinde daha iyi bilen biri vardır”⁵³ âyet-i kerimesinin de zımnen işarette bulunduğu gibi ilim deniz gibi geniştir, her insan hata yapabilir ve yanılabilir. Önemli olan hatada ısrar etmemek ve onun farkında olmaktır. Daha önceden de ifade edildiği gibi hakikaten modern dönemde de gerek avâm gerek havâs bazında oluşan yaygın hataları tespit etmek ve sahih versiyonu ortaya koymak amacıyla birçok eser yazılmış, gerek nitel gerekse nicel anlamda birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bu alanda tespit edilen çalışmaları yazar ismine göre alfabetik olarak şu şekilde zikretmek mümkündür:⁵⁴

Yazar Adı Soyadı	Eser Adı	Diğer Bilgiler
Abbâs Ebu's-Suûd	<i>Şumûsu'l-vifâk biluğati'l-Kur'ân</i>	(Kahire: Dâru'l-Meârif, 1977).
Abdullâh Abdurrahmân el-Emîn	<i>el-Arabiyye fi's-Sudân</i>	(Beyrut: Dâru'l-Kitâb, 1387/1967).
Abdullâh el-Bustânî – Abdülkâdir el-Mağribî	<i>Munâzaretun lugaviyetun edebîyyetun</i>	(Kahire: Dâru'l-Mısırî, 1933).
Abdülkâdir el-Mağribî	<i>'Aserâtu'l-lisân fi'l-luga</i>	(Dimaşk: el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-Arabî, 1949).
Ahmed Ebu'l-Hıdır Mensî	<i>Havle'l-galat ve'l-fasîh 'alâ elsineti'l-kuttâb</i>	(Kahire: Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, 1963).
Ahmed Ebu'l-Hıdır Mensî	<i>Havle'l-galat ve'l-fasîh 'alâ elsineti'l-kuttâb</i>	(Kahire: Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, 1963).
Ahmed Hüseyin Şeref	<i>Lehecâtu'l-Yemen kadîmen ve hadîsen</i>	(Kahire: y.y. 1390/1970).
Ahmed İsâ	<i>el-Muhkem fi usuli'l-kelimât</i>	(Kahire: Mustafâ el-Bâbî, 1358/1939).
Ahmed Ridâ el-Âmilî	<i>Kâmûsu raddi'l-'âmmi ilel-fasîh</i>	Beyrut: Dâru Râib el-Arabi, 1401/1971).
Ahmet Muhtâr Ömer	<i>Mu'cemu's-sevabi'l-lugavî</i>	(Kahire: 'Alemu'l-Kutub, 1429/2008).
a.mlf.	<i>Ahtâu lüğati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra 'inde'l-kuttâb ve'l-izâ 'iyîn</i>	(Kahire: 'Alemu'l-Kutub, 2. Basım, 1993).

⁵² Sümeyye Abdülkâdir Sâlih, *et-Tashihu'l-lugavî fi asri'l-hadîs* (Sudan:Camiâtu Ummu Dermân el-İslâmî, Doktora Tezi, 2010).

⁵³ Yûsuf, 12/76.

⁵⁴ Bu esaslar hakkında geniş bilgi için bk. İmîl Bedî', *Mu'cemu'l-hatai ve's-savâb*, 25-32; Hammâvî, *Hareketu't-tashihi'l-lugavî*, 20-22, 34-95; Ali en-Neccâr, *Muhâderât 'ani'l-ahtâi'l-lugaviyeti's-şâia'*, 30-39.

Ali SEVDİ

LAHN VE TASHİH LİTERATÜRÜYLE İLGİLİ ESERLERİN TEŞEKKÜLÜ VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ

Celâl Hanefî	<i>Mu‘cemu‘l-elfâzi‘l-Kuveytî</i>	(Bağdat: Matbaatu Es‘at, 1384/1964).
Curcî el-Bûlîsî	<i>Muğaletu‘l-kuttâb ve menâhîcu‘s-evâb</i>	(Beyrut: Matbaatu‘l-Bûlîs, 1324/1906).
Curcî Şâhin	<i>Reddu‘ş-şârid ilâ tariki‘k-kâvâid</i>	(Matbaatu‘l-Kıddîs Cowarcıyos, 1921).
Enîs Ferihâ	<i>Mu‘cemu‘l-elfâzi‘l- âmmî</i>	(Beyrut: y.y. 1363/1944).
Es‘ad Halîl Dâğır	<i>Tezkiretu‘l-Kuttâb</i>	(Kahire: Dâru‘l-Mısrî, 1933).
Halîm Demûs	<i>Kâmûsu‘l- âvâm</i>	(Dımaşk: Matbaatu‘t-Terâkî, 1341/1923).
Halîm Fehmî	<i>Cetvelu‘l-‘âmmî ve‘l-muharref</i>	(Kahire: y.y. 1344/1925).
Hasan Alî el-Bedrâvî	<i>Tehzibu‘l-‘âmmî ve‘l-muharref</i>	(Kahire: y.y. 1332/1914).
İbrâhim Âdem İshâk	<i>el-Usulu‘l-Arabîye li‘l-lahce</i>	(Hartum: Dâru‘l-Fevr, 1423/2002).
İbrâhim el-Yazıcı	<i>Lugatu‘l-cerâid</i>	(Kahire: Dâru‘l-Meârif, 1319).
İbrâhim es-Sâmerrâî	<i>et-Tetavvur el-luğavî et-târihî</i>	(Kahire: M‘ehedu‘l-Buhûs ve‘d-Dirâsâti‘l-‘Arabî, 1966).
Kemâl İbrâhim	<i>Eğlâtu‘l-kuttâb</i>	(Bağdat: Dâru‘l-‘Arabî, 1935).
Ma‘rûf er-Rusâfî	<i>Def‘u‘l-hucne fî irtidâhi‘l-lükne</i>	(İstanbul: Sedây-i Millet, 1364/1945).
Mahmûd Teymûr	<i>Mu‘cemu‘l-hadare</i>	(Kahire: Matbaatu‘n-Numûziciyye, 1380/1961).
Mâzin Mubârek	<i>Nahvun ve va‘yun lugavî</i>	(Dımaşk: Mektebetu‘l-Fârâbî, 1970).
Muhammed Alî ed-Dusûkî	<i>Tehzibu‘l-elfâzi‘l-âmmî</i>	(Kahire: Dâru‘r-Rahmanî, 1338/1920).
Muhammed Ali en-Neccâr	<i>Muhâderât ‘ani‘l-ahtâi‘l-lugaviyeti‘ş-şâia‘</i>	(Kahire: Ma‘hedu‘d-Dirâsâti‘l-‘Arabiyeti‘l-‘Âlemiyye, 1959-1960).
Muhammed el-Adnânî	<i>Mu‘cemu‘l-ahtâi‘ş-şâi‘a</i>	(Beyrut: Mektebetu Lubnan, 2. Basım, 1973).
a.mlf.	<i>Mu‘cemu‘l-ağlâti‘l-luğaviyye</i>	(Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1989).
Muhammed Mubârek	<i>Fıkhû‘l-luğa ve hasâisu‘l-Arabiyye</i>	(Beyrut: Dâru‘l-Fıkr, 1972).
Muhammed Selîm el-Cundî	<i>İslâhu‘l-fâsid min lugati‘l-cerâid</i>	(Dımaşk: Dâru‘t-terakî, 1925).

Mustafâ Cevvâd	<i>Kul velâ tekul</i>	(Bağdat: Dâru'l-Îmân, 1969).
Mustafâ Galâyînî	<i>Nezarâtun fi'l-luga ve'l-edeb</i>	(Beyrut: Matbaatu Tabbâra, 1927).
Raşîd 'Atiyye	<i>Mu'cemu Atiyye fi'l-âmmî ve'd-dahîl</i>	(Sanbâvelu: Dâru't-tıbaa ve'n-neşr, 1363/1944).
Raûf Cemâluddîn	<i>Münâkaşât ma'a Mustafâ Cevvâd</i>	(Necef: Dâru'n-Necef, 1966).
Selâhuddîn ez-Ze'balâvî	<i>Ahtâuna fi's-suhuf ve'd-devâvîn</i>	(Kahire: Vadi'n-Nîl, 1326/1966).
Subhî el-Besâm	<i>el-İstidrâk 'alâ kitâb kul velâ tekul</i>	(Bağdat: Dâru'l-Meârif, 1977).
Şevkî Dayf	<i>Tahrîfâtü'l-âmmiyye li'l-fuşhâ fi'l-kavâ'id ve'l-binyât ve'l-hurûf ve'l-harekât</i>	(Bağdat: Dâru'l-Meârif, 1994).
Üsâme Tayyibî	<i>Kâmûsu İhyâi'l-elfâzi'l-fasîh</i>	(Dımaşk: Dâru'l-Ummi'l-Hafîd, 1967).
Zuhdî Cârullâh	<i>el-Kitâbetu's-sahiha</i>	(Beyrut: Dâru'l-Kutub, 1969).

Klasik ve modern dönemde söz konusu alanla ilintili ortaya konulmuş çalışmalardan bazıları genel olup Arap âleminde şüyu bulan hataları tespit ve tashîh etmeyle ilgiliyken bazıları da - Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in *el-Faşîh*'inde ve Abdülkâdir el-Mağribî'nin *Aserâtu'l-lisân fi'l-luga* adlı eserinde olduğu gibi- kendi dönemlerinde özel bir bölgeyi veya coğrafyadaki yaygın dil hataları incelemekte ve belli bir mekânla sınırlıdır. Bunun yanı sıra ilgili alanda ortaya konulmuş özellikle modern dönemdeki eserlerin önsözleri incelendiğinde bazılarının isminden de anlaşıldığı üzere Arap dilinde dili hatalı kullanmayla ilgili yapılan bazı münazara ve konferanslar da daha sonra kitap haline getirilmiş ve literatüre kazandırılmıştır.

Dili, tashîf, tahrîf ve lahn gibi olumsuz etkenlerden korumak amacıyla telif edilen bu gibi eserlerde sentaks, morfoloji, fonetik ve semantik gibi dil hatalardan kaynaklanan yaygın hatalar incelenerek müelliften müellife farklılık arz etmekle birlikte genelde Arap şiiri, Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, Arap şiiri ve emsâlden şahitler getirilerek onların doğru ve sahih versiyonları ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra lahn mevzusunu ele alan ve inceleyen söz konusu eserler irdelendiğinde Arap dilcilerinin herhangi bir kullanımın doğruluğunu ve yanlışlığını tespit etmede kıyâs ve semâyla birlikte kelimenin güvenilir muteber mu'cemlerde bulunması, muvelled olmaması; dil ekollerinden birine ve genel kurallara uyması gibi ilkeleri de dayanak noktası olarak gösterdikleri görülmektedir.⁵⁵

Dilde yapılan hataların tespiti ve tashîhi hususunda klasik dönemden günümüze kadar ortaya konulan bunca eserde, genelde Arap dilinin özelde ise vahiy dili olan fasîh Arapçanın farklı nedenlerle giderek safiyetini kaybettiği dolayısıyla bu bağlamda

⁵⁵ İmîl Bedî', *Mu'cemu'l-hatai ve's-savâb*, 33-44; Yeşil, *Harîri'nin Lahn Anlayışı*, 34.

farkındalık oluşturma gayreti güdüldüğü açıkça görülmektedir. Gerek ‘avâm gerekse havâs tarafından değişik asırlarda ve değişik bölgelerde konuşmada veya Arapça yazı dilinde yapılan her türlü dil hatası ve fasih lehçeden ayrılma anlamı taşıyan lahnın teşekkül etmesinin ana nedenlerini ve farklı vecihleri ortaya koymaları bakımından mevzubahis eserler önem arz etmektedir.

Tashîh literatürüyle ilgili bu eserler, zengin içeriğiyle özelde fasih Arapçanın ve genelde vahiy dilinin muhafazasında katkıda buldukları gibi Arap diline, -kitapların içinde hapsolmuş ve yok olmaya aday - birçok kelime, kavram, terkip, atasözü ve şiir gibi Arapçanın zenginleşmesine sebep olacak malzemenin kazanılmasında ve ihyasında da önemli rol oynamıştır. Söz konusu eserler, telif edildikleri dönemde kullanılan kelime, kelimeler, atasözü, deyim ve ifadelerdeki değişimleri de izleme imkânı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra bunlar, gramer kitaplarına hâşiye ve istidrâk olabilmeyi de başararak gramatik düzeyinde hatalı kullanılan birçok ifadenin doğru kullanışlarını ortaya koyarak yanlış kullanımlara - dili doğru kullanmak hususunda ilgili ve duyarlı olanlara- deyim yerindeyse sedd-i zerâi olabilmişlerdir.

Bir taraftan Kur’ân’ın yazıya geçirilmesi, Kur’ân’daki garip lafızların açıklaması hedef alan çalışmalar ve hadislerin derlenmesi filolojiye katkısı olduğu gibi diğer taraftan lahn olayının yaygınlaşmasıyla ortaya konulan söz konusu eserler ve lahn olayı paralelinde telif edilen Arapça gramer çalışmaları da bizzat filolojiye hizmet etmiş çalışmalardır. Lahn kitapları niceliklerine paralel olarak edebî, ilmî, avâm ve havâs gibi dilin farklı versiyonlarıyla ilintili bol malzeme içerdiklerinden, Arapça sözlük oluşumunda önemli kaynaklarından biri olup sözlük araştırmalarında özel bir öneme sahiptirler.⁵⁶

Dolayısıyla, lahn olayının yaygınlık kazanması neticesinde Arap grameriyle birlikte neşet bulan dilde yapılan hataların tespiti ve düzeltilmesi hususunda yapılan tashîh hareketinin amacı, vahiy dili olan Arapçanın her çeşidini hatalardan korumak olduğu aşikârdır. Şayet dili hatalı kullanmaya tepki olarak ulemâ ve udebânın duyarlılığıyla telif edilen lahn konulu eserler ve Arap grameri kurallarının tespiti gibi özverili çalışmalar olmasaydı belki de Câhiliye döneminden günümüze kadar varlığını sürdüren fasih Arapça olmazdı. Buna orantılı olarak da dilsel kaynağı fasih Arapça olan Câhiliye dönemine ait şiirler ve Kur’ân-ı Kerimin birçok ayeti anlaşılabilirirdi. Fakat bütün bu olumlu katkılarıyla birlikte özellikle son dönemde dili tashîh etme gayesiyle yazılan bazı eserler dikkatlice incelendiğinde dile faydadan çok zarar verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu kitapların radikal davranışları, hatalı olarak iddia ettikleri birçoğunun isabetsiz olduğundan dile karşı bir nefret uyandırmaya sebep olmuştur. Çünkü bundan önceki satırlarda aktardığımız, özellikle modern dönemde ilgili alanla telif edilen eserlere mutali olan kişi bu eserlerde hatalı veya yanlış olarak zikredilen

⁵⁶ Muhammed Şendül, *Kutubu'l-lahn ve mesâdir mu 'cemi'l-Arabiyyeti't-târihi* (Tunus: Cami'âtu Kutrâc, ts.), 11-15.

birçok kelime ve ifadelerin sahih ve fasih olduğunu müşahede edecektir. Nitekim söz konusu çalışmaların azımsanmayacak kısmının içerik olarak birbirine reddiye olması bunu teyit etmektedir.

Sonuç

Bu makalede, lahn ve tashih literatürüyle ilgili eserlerin teşekkülü, söz konusu eserlerin hatalı kullanımları tespit ve tashih etmedeki rolü, Arap dili gramerine ve toplumun genel kabulüne aykırı bir kullanım olan lahn olgusuna yaklaşımı ve Arap dilindeki yeri ele alınmıştır. Araştırma neticesinde varılan sonuçlar ise şu şekildedir:

Arap dilinin korunmasına yönelik öteden beri var olan duyarlılık ve hassasiyet, Arapça'nın vahyin dili olması ve 'acem' denilen yabancı halklarla artan etkileşim sonucunda doruk noktasına ulaşmış ve sistematik hale gelmiştir. Başlangıçta Kur'an-ı Kerim'i anlamaya ve korumaya yönelik çalışmaların çerçevesi zamanla genişlemiş ve onun anlaşılmasının temel aracı olan Arapça'yı da kapsar hale gelmiştir. Kapsam ve çerçeve olarak genişleyen bu çabaların yöntem ve biçimi de değişmiş, başlangıçta iç içe olan konular ayrılarak ayrı bilim dallarına dönüşmüştür.

İlk örnekleri aynı mevzuyla ilgili kelimelerin tedviniyle zuhur eden mu'cem çalışmaları, zaman içinde yanlış kullanımları da içermiştir. Artan yanlış kullanım vakaları sonucunda, dili korumak ve toplumu bu hatalara karşı eğitmek için ilgili kullanımları ele alan lahn ve tashih olarak nitelendirilen farklı bir tür zuhur etmiştir. Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden ve Arap dil bilimcilerinden biri olan el-Kisaî'nin öncülük ettiği bu tür çalışmalar, ilmî ortamda dikkatleri üzerine çekmiş ve zengin bir literatüre sahip olmuştur.

Gelişim ve değişim gerçeğine sahip dil gibi öznel yaklaşımlara açık bir mevzuda telif edilen mevzu bahis eserlerin eleştirel yönlerinin varlığı, hâşiye, ihtisar, tekmile ve şerhlerle yorumlanarak genişlemesine olanak sağlanmıştır. İkinci asrın sonlarından başlayan bu telif süreci, dil değişimine paralel olarak günümüze dek devam etmiştir. Günümüzde ise dilbilim standartlarının ve kavramlarının gelişimi ışığında, bu eserlerin dile yaklaşımları ve katkıları eleştirel bir bakışla ele alınmış ve bu eserlerin yaklaşım ve yöntemleri dilin dinamik gerçekliği karşısında mütalaa edilmiştir.

Dilin canlılığı karşısında gerek âvâm gerekse havâs arasında kullanılan herhangi bir ifadenin doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamasında geçerli bir temele ihtiyaç olduğunu gören dilbilimciler de iddialarını haklı çıkarmak için farklı gerekçeler kullanmışlardır. Dayanakların farklılık göstermesi, müelliflerin benimsedikleri ekolden kaynakladığı gibi buldukları çevreden ve ilmî ortamdan da kaynaklanmıştır. Söz konusu eserlerde iddiaların temellendirilmesinde genel anlamda Arap şiiri, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, gramer kuralları ve dilcilerin görüşleri istişhâd olarak kullanıldığı müşahede edilmiştir.

Dilciler, eserlerinde topladıkları hatalı kullanımların bir kısmını havâsa, bir kısmını da ‘avâma nispet etmişlerdir. Ancak, ilgili hatalar arasında net bir fark müşahade etmek neredeyse imkânsızdır. Nitekim lahn konulu eserlerde dili hatalı kullanılmasında ‘avâm ve havâs ayırımı yapılmaksızın, aynı hatalar/yanlışlar her iki gruba da atfedilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu eserlerin çoğunda, ister yazar olsun ister edip olsun dili gerektiği gibi düzgün kullanmayanlar ‘avâm olarak görülmüştür.

Lahnı, dilin canlılığının bir yansıması olarak gören, lahn ve tashîh çalışmalarının dili dar kalıplarla hapsettiği iddia eden dilciler olmakla birlikte lahnı dili tahrip edip orijinalliğinden uzaklaştırdığını gören ve dilin hatalı kullanılmasına karşı önlem alınmasının gerekli ve önemli olduğunu savunanlar da olmuştur. Dili korumak için lahn'a karşı çalışmanın gerekli ve önemli olduğuna katılmakla birlikte lahnın tanımlanmasında kriterlerin abartılması, dilin değişen ve gelişen canlı bir varlık olduğu gerçeğiyle bağdaşmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed Ebu'l-Hıdır el-Mensî. *Havle'l-galat ve'l-fasîh 'alâ elsineti'l-kuttâb*. Kahire: Mektebetu Dâri'l-'Urûbe, 1963.
- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam-*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Akçakoca, Yusuf. *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Arslan, Ahmet Turan. “Ebû Hilâl el-Askerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet. “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu”. *Selçuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1997), 326-350.
- Bakırcı, Selami –Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi/Başlangıçtan Günümüze*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001.
- Bustî, Ebû Süleymân el- Hattâbî. *Ġarîbu'l-hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî. 3 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1402/1982.
- Câhız, Ebû Osmân. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 7. Basım, 1998.
- Dayf, Şevkî. *Tahrîfâtul-'âmmiyye li'l-fuşhâ fi'l-kavâ'id ve'l-binyât ve'l-hurûf ve'l-harekât*. Bağdat: Dâru'l-Meârif, 1994.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Dîneverî, İbn Kuteybe. *Edebu'l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1405/1985.
- Dîneverî, İbn Kuteybe. *Uyûnu'l-aḥbâr*. nşr. Ahmed Zekî el-Adevî, 4 Çilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1343/1925.
- Durmuş, İsmail. “Sa'leb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

- Ebû Tâhir el-Mukrî. *Ahbâru'n-nahviyyîn*. Beyrut: Mektebetu Mişkât el-İslâmî, ts.
- Ebu't-Tayyib el-Lugavî. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Mektebetu Nehdetu Mısır ve Matbaatuhâ, 1375/1955, 1974.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Matbaatu't-S'âde, 1380/1961.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *Luma'u'l-edille fi usûli'n-nahv*. thk. Saîd el-Efgânî. Dımaşk: Matbaatu Câmîati's-Suriyye, 1377/1957.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *Nuzhetu'l-elibbâ'*. thk. İbrâhîm es-Sâmirâî. Bağdat: Mektebet'l-Endülüs, 1390/1970.
- Er, Sırrı. *Etkili ve Güzel Konuşma Sanatı*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2010.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdullah Derviş. Kahire: y.y. 1964.
- Fîrûzâbâdî, Ya'kûb b. Muhammed. "l-h-n". *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ*. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle li't-Tiba'a ven-Neşr, 1426/2005.
- Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 9 (Ocak 1997), 284-300.
- Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Mustedrek 'ale's-Şahîḥayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.
- Hammâvî, Muhammed ed-Darî. *Hareketu't-tashihi'l-lugavî*. Irak: Daru'r-Reşid li'n-Naşr, 1980.
- Harîrî, Ebû Muhammed. *Durretu'l-gavvâş fi evhâmi'l-havâşs*. thk. Beşşâr Bekkûr. Dımaşk: Dâru's-sekâfe ve't-turâs, 2002.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1952.
- İbn Hişâm el-Ensârî en-Nahvî. *Muḥtaşarü Muḡni'l-lebîb*. nşr. Muhammed b. Salih el-'Üseymîn. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1427/2006.
- İbn Hişâm el-Lahmî. *el-Medḡal ilâ taḡvîmi'l-lisân ve ta'lîmi'l-beyân*. nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Daru'l-Beşairui'l-İslâmî, 1426/2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḡl Cemaluddîn. "l-h-n". *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, 1444/2009.
- İbn Mekkî es-Sıkkîlî. *Teşḡifu'l-lisân ve telḡihu'l-cenân*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Taḡvîmu'l-lisân*. Abdulazîz Matar. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2 Basım, ts.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekir. *Kitâbu'l-Ezdâd*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 1407/1987.
- İbnu'l-Hanbelî Radiyyuddîn. *Aḡdu'l-ḡalâş fi naḡdi'l-ḡelami'l-havâşs*. thk. Nehâd Hasûbî Sâlih. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987.
- İbnu'l-Kıftî. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḡât*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub, 1369/1950, 1986.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec. *el-Fihrist*. thk. Rızâ Teceddud. Tahran: y.y. 1384/1965.
- İbnu's-Sikkîṭ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İşlâhu'l-manṡıḡ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Meârif, 4. Basım, 1987.
- İbnu's-Sikkîṭ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İşlâhu'l-manṡıḡ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.

- İmîl Bedî' Ya'kûb. *Mu'cemu'l-hatai ve's-savâb*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-Melâyîn, 1986.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbnü's-Sikkât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Karadavut, Ahmet. "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 326-350.
- Kayyâm, İsmâil Mahmud. *Sirkatu't-tashîh el-lugavî*. Ürdün: Câmiaatu'l-Filadelfiya, ts.
- Kisâf, Alî b. Hamza. *Mâ telhanu fîhi'l-'avâm*. thk. Ramazan et-Tevvâb. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1403/1982.
- Madar, Abdulaziz. *Lahnu'l-'âmme fî devi'd-dirâsâti'l-lugaviyeti'l-hadîse*. Kahire: Dâru'l-Kavmî, 1966.
- Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed. *Sâmî fî'l-esâmî*. nşr. Muhammed Mûsâ Hindâvî. Kahire: y.y. 1997.
- Muhammed el-Adnânî. *Mu'cemu'l-ağlâti'l-luğaviyye*. Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1989.
- Muhammed el-Adnânî. *Mu'cemu'l-ahtâi'ş-şâi'a*. Beyrut: Mektebetu Lubnan, 2. Basım, 1973.
- Neccâr, Muhammed Ali. *Muhâderât 'ani'l-ahtâi'l-lugaviyeti'ş-şâia'*. Kahire: Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyeti'l-'Âlemiyye, 1959-1960.
- Ömer, Ahmet Muhtâr. *Ahtâu luğati'l-'Arabiyeti'l-muâsıra 'inde'l-kuttâb ve'-izâ'iyîn*. Kahire: 'Alemu'l-Kutub, 2. Basım, 1993.
- Ömer, Ahmet Muhtâr. *Mu'cemu's-sevabi'l-lugavî*. Kahire: 'Alemu'l-Kutub, 1429/2008.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs. *Kitâbu'l-Faşîh*. thk. Âtîf Medkûr. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Saîd el-Afgânî. *Min târihi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- Sevdi, Ali. "Lahn ve Taşîh Literatüründe Sa'leb'in el-Faşîh Adlı Eserinin Önemi ve Yeri". *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (2022), 61-89.
- Sevdi, Ali. "Arap Dili Literatüründe Lahn Olgusunun Tespit ve Tashîhinde Kullanılan Kaynaklar". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 355-383.
- Sîrâfî, Ebû Saîd. *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn*. thk. Fritz Krenkow. Beyrut: Matbaatu'l-Kâtulikiyye, 1936.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân. *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm vd. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1306/1986.
- Sümeyye Abdulkâdir Sâlih. *et-Tashihu'l-lugavî fî asri'l-hadîs*. Sudan: Câmîātu Ummu Dermân el-İslâmî, Doktora Tezi, 2010.
- Şendûl, Muhammed. *Kutubu'l-lahn ve mesâdir mu'cemi'l-Arabiyeti't-târihî*. Tunus: Câmîātu Kutrâc, ts.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire, Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1412/1991.
- Temel, Ali. "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'an'ında "Lahn" Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ'*. thk. Hasân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Yavuz, Mehmet. "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II./VIII. Asrın Sonuna Kadar)". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (2003), 119-129.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Yazıcı, İbrâhim. *Lugatu'l-cerâid*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1319.
- Yeşil, Selman. *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. "l-h-n". *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. Gazze: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım. *el-Îzâh fî 'ileli'n-naĥv*. nşr. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 3. Basım, 1399/ 1979.
- Zubeydî, Ebû Bekr. *Laĥnu'l-'avâm*. thk. Ramazan Abdüttevâb. Kahire: Matbaatu'l-Kemâlî, 1964, 1420/2000.
- Zubeydî, Ebû Bekr. *Tabakâtu'n-naĥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1373/1954.